

Szövegek a filozófia érettségire készüléshöz (is)

Ha azt kérdeznék, milyen szövegekkel kezdjétek a filozófiával való mélyebb ismerkedést, barátkozást, én először Epiktétosz Kézikönyvecskéjét és a 20. század első felében alkotó Ortega y Gasset írásait (elsőként 'A tömegek lázadásá'-t) ajánlanám. Nagyon olvasmányosak Platón dialógusai is: A lakoma, Szókratész védőbeszéde szerintem tetszenének nektek, ahogy a többi művei is. És persze minden szöveg rejt filozófiai állásfoglalást, a narratív pszichológia szerint éntünk lényegét is szövegek alkotják. Vagyis olvassatok sokat!

Örömteli gondolkodást kívánok! Keszev Balázs

„A filozófia tehát a fogalmakból való észismeretek rendszere lenne. (...) Tanulhat hát valaki filozófiát anélkül, hogy filozofálni tudna. Aki viszont valóban filozófus akar lenni, annak szabadon, nem pedig utánozva, úgyszólván mechanikus módon kell eszét használnia. ...tehát a filozófia a fogalmakból nyert filozófiai észismeretek rendszere; általános értelemben azonban az emberi ész végső céljairól szóló tudomány. Ez adja a filozófia méltóságát, azaz abszolút értékét; a filozófia az egyetlen, aminek belső értéke van, s a filozófia ad értéket minden más tudománynak. ...A tulajdonképpeni filozófus a gyakorlati filozófus. – A filozófia a tökéletes boldogság eszméje, amely megmutatja nekünk az emberi ész végső céljait. ...A filozófia az egyetlen olyan tudomány, amely rendszeres összefüggéssel bír, s ez az, amely rendszeressé teszi az összes többi tudományt. ...A filozófustól megköveteljük, hogy képes legyen meghatározni:

- 1. az emberi tudás forrásait;*
- 2. e tudás lehetséges és hasznos használatának terjedelmét;*
- 3. az ész határait.*

Az általános értelemben vett filozófia a következő kérdésekre vezethető vissza:

- 1. Mit lehet tudnom? Ezt mutatja meg a metafizika.*
- 2. Mit kell tennem? Ezt mutatja meg a morál.*
- 3. Mit szabad remélnem? Erről tanít a vallás.*
- 4. Mi az ember? Erről tanít az antropológia.*

Az egész antropológiának nevezhetnők, mivel az első három kérdés az utolsóra vonatkozik. ...Magasztos név a filozófusé, s a bölcsesség ismerőjét jelenti, s ezzel tulajdonképpen senki sem hivalkodhatik.

Hogyan lehet filozófiát tanulni? Vagy levezetjük a filozófiai ismereteket létrejöttük első forrásaiból, azaz az ész elveiből, vagy azoktól tanuljuk meg őket, akik valaha filozofáltak. Az utóbbi út a legkönnyebb. Ez azonban tulajdonképpen nem filozófia. Feltéve, hogy létezik egy igaz filozófia, s valaki megtanulja azt, ismerete akkor is csupán történeti lenne. A filozófusnak filozofálni kell tudnia, ehhez pedig nem kell filozófiát tanulni, mert különben semmit sem tudnánk megítélni. Azt hiszik például, hogy mindaz, amit Platón mond, igaz, mert a megtanult dolgokat nem lehet kétségbe vonni. S ha igaz filozófiát tanulnék is meg, akkor sem gondolhatnám azt, hogy tudok filozofálni. Azonban nincs is ilyen igaz filozófia. Amikor filozofálni tanulunk, a filozófia eme rendszereit csupán az észhasználat történeteként s kritikai képességeink gyakorlásának tárgyaként tekinthetjük. ...- A kettőnek együttesen kell meglennie. Ismeretek nélkül senki sem válhat filozófussá, de a puszta ismeretektől még nem is lesz valaki filozófus.” (Kant: Pölitiz-féle metafizikai előadások)

„A filozófia pedig, akárcsak a bölcsesség, csakis eszmény maradhat, amelyet objektíven egyedül az ész jelenít meg teljesen, szubjektíven viszont, a személy szempontjából, csak a szakadatlan törekvés célja, csak annak áll jogában azt állítani, hogy birtokában van az eszménynek, s így igényelheti a filozófus nevet magának, aki saját személyén mint példán mutatja be a filozófia összetéveszthetetlen hatását (az önmaga feletti uralomban, s a közjó iránti kétségbevonhatatlan érdeklődésben); ugyanezt követelték meg a régiek is attól, aki erre a megtisztelő elnevezésre érdemes akart lenni.” (Kant: A gyakorlati ész kritikája)

„'Ti nyilvánvalóan régóta tisztában vagytok azzal, hogy mit is gondoltok tulajdonképpen, amikor a <létező> kifejezést használjátok; mi viszont valamikor azt hittük, hogy értjük, most azonban bizonytalanná váltunk.' (Platón, A szofista 244 a.) Van-e válaszunk ma arra a kérdésre, hogy mit is értünk voltaképpen a 'létező' szón? Egyáltalán nincs. Újból fel kell tehát vetnünk a lét értelmének kérdését. És vajon ma is bizonytalanná tesz-e bennünket, hogy nem értjük a 'lét' kifejezést? Egyáltalán nem. Ezért mindenekelőtt arra van szükség, hogy képessé váljunk a kérdés felfogására. Az itt következő tanulmány célja a 'lét' értelmére vonatkozó kérdés konkrét kidolgozása. Ezt megelőzően azonban értelmeznünk kell az 'időt' mint azt a horizontot, amelyen belül létmegértés egyáltalán lehetséges. ...A lét kérdése ma feledésbe merült, noha korunk haladásnak véli, hogy ismét elfogadottá vált a 'metafizika'. Mégsem vállaljuk azt az erőfeszítést, amelyet a 'gigászok harca a létért' feltámasztása megkívánna. Az általunk felvetett kérdés persze nem önkényes. Ez ösztönözte Platón és Arisztotelész kutatásait, de persze utánuk senki föl se vetette többé, legalábbis nem egy igazi vizsgálódás témájaként. ...De nemcsak erről van szó. A létinterpretáció görög kezdeményeinek talaján kialakult egy dogma, mely nem csupán fölöslegesnek nyilvánítja a lét értelmére irányuló kérdést, de ráadásul szentesíti a kérdés megkerülését. Azt mondják: a 'lét' a legáltalánosabb és legüresebb fogalom. Mint ilyen, ellenáll minden definiálási kísérletnek. ...A 'lét' fogalma épphogy a leghomályosabb. ...A lét definiálhatatlansága nem mentesít az értelmére irányuló kérdéstől, hanem egyenesen megköveteli ezt a kérdést. ...A 'lét' magától értetődő fogalom. ...Csakhogy épp ez az átlagos érthetőség bizonyítja az érthetelenséget. ...Az, hogy eleve létmegértésben élünk, és hogy ugyanakkor a lét értelme homályba burkolódik, igazolja a 'lét' értelmére irányuló kérdés megismétlésének elvi szükségességét.” (Heidegger: Lét és idő.)

„Az egzisztencialista szemlélet szerint az ember kezdetben semmi: ez az oka, hogy nem definiálható. Csak később válik azzá, és olyan lesz, amilyenné önmagát alakítja. Így tehát nincs emberi természet, minthogy nincs isten annak elképzelésére. Csak az ember van, és nem csupán úgy, ahogy önmagát elképzeleli, hanem amilyennek akarja, és ahogy önmagát az egzisztencia nyomán felfogja; az ember semmi más, mint amivé önmagát teszi.

Az ember az, amivé önmagát teszi.

Ez az egzisztencializmus első alapelve. Ezt szubjektivitásnak is nevezik. és e címen ítélnék is el miatta bennünket... A szubjektivizmus kifejezésnek két értelme van, és ellenfeleink ki is használják ezt a kétértelműséget. A szubjektivizmus egyfelől azt jelenti, hogy az egyén önmagát választja, másfelől, hogy az ember képtelen túllépni az emberi szubjektivitást. Ez a második jelentés az egzisztencializmus igazi értelme.” (Sartre: Az egzisztencializmus: humanizmus.)

„Mi az ember? Testét a fiziológia vizsgálja, lelkét a pszichológia, s mint társadalmi lényt a szociológia. Ismerjük az embert, mint a természet részét, mint más élőlények természetét, és mint történelmet, amit a hagyomány kritikus tisztázása útján, az ember cselekvésben és gondolkodásban alkotott értelmének megértése útján és az események indítékokból, szituációkból, természeti realitásokból való megmagyarázása útján nyerünk. Az emberre vonatkozó kutatások sokféle tudást nyújtottak, de az emberről mint egészről nem adták meg a tudást.

A kérdés ez: vajon az ember általában kimerítően megragadható-e azzal, amit róla tudhatunk? Vagy van valami ezen túl is, nevezetesen a szabadság, amely minden tárgyi felismerés alól kivonja magát, de mint elidegeníthetetlen lehetőség, mégis jelenvaló? ... Azt, ami az ember, nem tudjuk kimeríteni a róla való tudással, csak tapasztalhatjuk gondolkodásunk és tevékenységünk eredetében. Az ember alapvetően több, mint amit magáról tudhat.” (Jaspers: Az ember.)

„Erős meggyőződéssel állítottam ugyan, hogy a mi Urunkat és igaz Istenünket, nemcsak lelkünknek, hanem testünknek is, sőt minden szellemi lénynek és minden testnek teremtőjét, semmi módon nem lehet megszenyezni, kiforgatni vagy megváltoztatni, de ezzel megoldhatatlan rejtély maradt előttem a kérdés: honnan a rossz?

Világos volt előttem, hogy akármiben keresem, úgy kell a rossznak magyarázatát megkeresnem, hogy ne kényszerüljek Isten változatlanságát tagadni vele...Hallottam, hogy minden gonosz cselekedetünk oka szabad akaratum, szenvedésünké pedig a te igazságos ítéleted. ... De más

nehézségem támadt: ki teremtett engem? Nemde az én nemcsak jó, hanem örök-jóság-Istenem? Honnan eredt tehát belém az, hogy a rosszat akarom, a jót pedig nem? ... Ki ültette belém a keserűségek eme kertjét, mikor én egészen az én jóságos Istenem kezétől származtam? Ha az ördög a szerző, ki teremtette az ördögöt? Ha pedig bűnös akarata révén jó angyalból lett ördöggé, honnan vette az ördögi gonosz akaratot, amikor egész angyal mivoltát a Teremtő Jóság alkotta? ... Csak az létezik ugyanis igazán, ami változatlanul megmarad. ... Világosan megértettem azt is, hogy a romlás mindig valami véges jóban történik. Sem a végtelenül jó, sem a jóságban teljesen szűkölködő dolgok nem romolhatnak. ... Minden romlás ugyanis árt, viszont ártani csak a meglévő jó csökkentésével lehet. ... Világos tehát, hogy amiből teljesen hiányzik a jó, az egyáltalán nem létezhetik tovább; következőleg ameddig létezik, addig van benne valami jó, tehát minden ami van, jó; s az a rossz, aminek eredetét kerestem, nem valami különálló lényeg, mert ha az volna, jónak kellene lennie.” (Szent Ágoston: Vallomások.)

„Nyolc olyan ... folyamatot tárgyaltunk, amelyek ...az emberiséget mint fajt is kipusztulással fenyegetik.

- 1. A Föld túlnépesedik, ami a társas kapcsolatok túlkínálatával mindannyiunkat arra kényszerít, hogy alapvetően 'nem emberi módon' védekezzünk ellene, és sok egyed összezsúfólása kis helyen agresszióhoz vezet.*
- 2. A természetes életteret elpusztítjuk, miáltal nemcsak saját környezetünket romboljuk le, hanem megfosztjuk magunkat a felettünk álló teremtés szépségének és nagyszerűségének tiszteletétől is.*
- 3. Az emberiség önmagával való versenyfutása, ami a technológia egyre inkább pusztulásunkra törő fejlődését vetíti előre, vakká teszi az embert az igazi értékkel szemben...*
- 4. A mélyebb érzelmeket és érzéseket kiöli az elpuhultság...*
- 5. Genetikai hanyatlás. A mai civilizációban a 'természetes jogérzék'-en és a sok örökölt jogi tradíció kivül nincs semmilyen szelekciós tényező, amely a társadalmi magatartásnormák fejlődésére és fenntartására szelekciót gyakorolna, jöllehet ezt a társadalom növekedése indokolná.*
- 6. A tradíciók lerombolása. Egy bizonyos ponton a fiatal generáció már nem képes arra, hogy kulturális értelemben az idősebbet megértse, arra még kevésbé, hogy azonosuljon vele.*
- 7. Az emberiség egyre jobban dogmatizálható. ... Az egyéniségvesztő hatások mindazoknak kapóra jönnek, akik a fontos tömegtájékoztató eszközöket manipulálni akarják.*
- 8. Az atomfegyverkezés...*

...ezen elembertelenedési folyamatokat támogatja az az áldemokratikus dogma, amely kimondja, hogy az ember szociális és erkölcsi magatartását nem törzsféjlődés során kialakult idegrendszerében lejátszódó folyamatok határozzák meg, hanem kizárólag kulturális környezete, kondicionálás útján.”(Konrad Lorentz: A civilizált emberiség nyolc halálos bűne.)

„Az erény tehát olyan lelki alkat, amely az akarat elhatározására vonatkozik; abban a hozzánk viszonyított középben áll, amely egy szabálynak megfelelően határozható meg, mégpedig azon szabálynak megfelelően, amely szerint az okos ember határozná meg. Középhatár két rossz között, melyek közül az egyik a túlzásból, a másik a hiányosságból ered...” (Arisztotelész: Nikomakhoszi etika.)

„Különös sors jutott az emberi észnek megismerése egyik válfajában: kérdések ostromolják, melyeket nem tud elhárítani, mert magából az ész természetéből fakadnak, de megválaszolni sem tudja őket, mert az emberi ész minden képességét meghaladják. ...olyan kor mely azt követeli az észről, hogy újra vágjon bele legfáradtságosabb munkájába, nevezetesen önmaga megismerésébe, és állítson fel ítélőszéket, mely jogos igényeit megerősítene, míg az alaptalan igényeket kivétel nélkül el tudná vetni... ez az ítélőszék... a tiszta ész kritikája.

Am ezen nem könyvek és rendszerek kritikáját értem, hanem az ész egyáltalán mint ész képességének kritikáját, ama törekvésének vonatkozásában, hogy minden tapasztalattól függetlenül ismereteket szerezzen, ideértve bármiféle metafizika lehetséges vagy lehetetlen voltának eldöntését...

...mert a fő kérdés mindig az marad: mit és mennyit ismerhet meg az értelem és az ész minden tapasztalattól függetlenül...

...akkor minden természetkutató agyában világosság gyűlt. Megértették, hogy az ész csak azt látja be, amit maga hoz létre, a saját terve szerint; hogy állandó törvények útmutatását követve, ítéleteinek elvével elől kell járnia, rászorítván a természetet, hogy válaszoljon kérdéseire... hisz az esetlegesen, minden előzetes terv nélkül tett megfigyelések között nem jön létre a szükségszerű törvény összefüggése, amit pedig az ész keres és igényel.

Ugy vélem, ha a matematika és a természettudomány egy csapásra végrehajtott fordulat által vált azzá, ami, úgy példájuk van annyira figyelemre méltó, hogy ...megkíséreljük utánozni őket. ...Mostanáig feltételezték, hogy ismereteinknek mindig tárgyakhoz kell igazodniuk; ám e feltételezés útján megbukott minden kísérlet, hogy fogalmak útján, a priori módon megtudjunk valamit a tárgyról, és bővítsük ismereteinket. Próbáljuk hát meg egyszer, nem jutunk-e messzebbre a metafizika feladatainak terén, ha feltesszük, hogy a tárgyaknak kell ismereteinkhez igazodniuk... Itt ugyanarról van szó, mint Kopernikusz legfontosabb gondolatánál...

Ha az olvasó futó pillantást vet művemre, az a benyomása keletkezik, hogy a kritikából kizárólag negatív haszon származik, nevezetesen az, hogy a spekulatív ész használatában soha nem merészkedünk túl a tapasztalat határain... nem szerezhethünk ismereteket a tárgyról mint magukban való dolgokról, hanem csupán mint az érzéki szemlélet objektumait, azaz mint jelenségeket ismerhetjük meg őket...

...korlátoznom kellett a tudást, hogy a hit számára teret nyerjek. ...Szókratész módszerével, azaz ellenlábassunk tudatlanságának napnál világosabb bizonyításával örök időkre végeztünk az erkölcsöt és a vallást támadó minden ellenvetéssel.

...Csakis a kritika szakíthatja ki a mindenkire nézve kártékony materializmus, fatalizmus, ateizmus, a szabadgondolkodó hitetlenség, a fanatikus rajongás és a babonák gyökereit, akár csak az idealizmusait és a szkepticizmusait... a kritika szükséges előmunkálat egy megalapozott metafizikához...” (Kant: A tiszta ész kritikája.)

„A szellem három színeváltozását mondom nektek: hogyan válik a szellem tevévé, oroszlánná a tevé és végezetre gyermekké az oroszlán. Sok nehéz dolog rendeltetett a szellemnek, az erős teherbíró szellemnek, amelyben tisztelet lakozik: a nehezét és legnehezebbet áhítja ereje. Mi nehéz? - kérdezi a teherbíró szellem s letérdel, hasonlatosan a tevéhez és szereti, ha jól telerakják. Mi a legnehezebb ti hősök? - kérdezi a teherbíró szellem, had vegyem magamra, had örvendeztessem erőmet. Nemde nem ez-e: önmagunkat megaláznunk, hogy dölyfösségünkön sebet üssünk? Balgaságunkat kitüntetnünk, hogy bölcsességünkől gúnyt úzzunk? Vagy talán ez: dolgunktól megválnunk, mikoron diadalt ül? Magas hegyre hágnunk, hogy a kísértőt kísértésbe vigyük? Avagy talán ez: betegeknek lennünk, hazaküldetnünk a vigasztalókat és barátságot kötnünk a siketekkel, akik sohasem hallják, amit akarsz? Avagy talán ez: szennyes vízbe mennünk, ha az az igazság vize és hideg békákat és meleg varangyosokat megtűrnünk magunk mellett. Avagy talán ez: szeretnünk azokat, akik megvetnek bennünket és kezet nyújtani a kísértetnek, ha meg akar borzongatni? Mindezeket a nehézségeket magára veszi a teherbíró szellem: valamiképpen a tevé, amely telerakva a sivatagba siet, azonképp siet ő is tulajdon sivatagába. Ámde a legmagánosabb pusztában másodszer változik a színe: oroszlánná lesz itt a szellem, szabadságot akar zsákmányul ejteni és úrrá lenni tulajdon sivatagában. Utolsó urát keresi itt: ellensége akar lenni utolsó istenének, diadalért akar küzdeni a nagy sárkánnyal. Melyik a nagy sárkány, akit a szellem nem akar többé urának és istenének hívni? 'Neked kell': így hívják a nagy sárkányt. Ámde az oroszlán szelleme azt mondja 'én akarok'. 'Neked kell' ez áll útjában aranyragyogással, pikkelyes állatképpen és minden pikkelyen ragyog: 'neked kell!' Ezeréves értékek ragyognak ezeken a pikkelyeken és im-ígyen szól a minden sárkányok leghatalmasabbja: 'a dolgok minden értéke - ez ragyog rajtam.' 'Minden érték meg lőn már teremtvé és minden megteremtett érték - ez vagyok én. Valóban, ne legyen már több: 'én akarok!' - így szól a sárkány.

Én véreim, mi szükség van, hogy oroszlán légyen a szellemben? Avagy nem elég-e a megterhelhető állat, amely lemond és tisztel? Új értékeket teremteni - ezt még az oroszlán sem bírja: ámde szabadságot teremteni magának új teremtésre - ezt bírja az oroszlán ereje. Szabadságot teremteni magának és szent 'nem'-et mondani még a kötelességgel szemben is: erre kell, óh én véreim az oroszlán. Jogot venni magának új értékek számára - ez a legborzasztóbb vétel a teherbíró és tisztelő szellemnek. Bizony,

rablás az néki és ragadozó állat dolga. Legszentebbjeként szereté egykor a maga 'kell'-jét: íme, örületet és önkényt kell találnia még a legszentebben is, hogy szabadságot raboljon szeretetéből: oroszán kell ahhoz a rabláshoz. De mondjátok, én véreim, mit bír még többet a gyermek, amit még az oroszán sem bírt? Minek kell, hogy a ragadozó oroszán még gyermekké is légyen?

Ártatlanság a gyermek és felejtés, újrakezdés, játék, magából kigördülő kerék, első mozgás, szent igent-mondás. Valóban, én véreim, a teremtés játékára kell a szent igent-mondás: íme tulajdon akarát akarja a szellem, tulajdon világát nyeri magának a világot veszített.

A szellem három színéváltozását mondom néktek: hogyan lesz a szellem tevévé, és oroszánná a tevé és az oroszán végezetre gyermekké. Im-ígyen szóla Zarathustra. És akkoron a városban mulatott, amely 'tarka tehén'-nek nevezetik vala." (Nietzsche: Im-ígyen szóla Zarathustra..)

„Istenem, Uram, aki a hithez megadod a megértő észet, add meg nekem, hogy amennyire ez hasznos számomra, megértésre tegyek szert! Hiszen Te létezel, miként ezt hisszük, és az vagy, aminek hiszünk. Hiszünk pedig, hogy Te vagy az a jó akinél nagyobb jót elgondolni nem lehetséges.

De talán nem is létezik efféle természetű lény! Hiszen „azt mondja a balgatag az ő szívében: Nincsen Isten!” (Zsolt. XIV,1).

Am bizonyos, hogy a balgatag hallja, amit mondok, ha ezt mondom: „a jó, amelynél nagyobbat elgondolni nem lehetséges”. Mármost valamiképpen érti, amit hall, és amit ért valamiképpen, az az értelmében van benne, még ha nem létezőnek érti is. (...) A balgatag tehát meg lett győzve afelől, hogy jelen van az értelemben valami, ami olyannyira jó, hogy nála nagyobb jót elgondolni nem lehetséges; mert amit hall a balgatag, azt érti, amit pedig megért, az az értelmében van.

De az, aminél nagyobbat elgondolni nem lehetséges, lehetetlen, hogy csak az értelemben legyen. Ha ugyanis az, aminél nem lehetséges nagyobbat elgondolni, csak az értelemben van, akkor hiába ő az, aminél nagyobbat elgondolni nem lehetséges, mégis lehetséges elgondolni nagyobbat nála: ti. azt, ami olyan, mint ő, de ráadásul ténylegesen létezik. Kétségtelen tehát, hogy az, aminél nagyobbat elgondolni nem lehetséges, az értelemben is jelen van, és ténylegesen is létezik.” (Canterbury Szent Anzelm: Proslogion.)

„Isten létét öt úton lehet bizonyítani. Az első és legnyilvánvalóbb út az, amelyet a mozgásból veszünk. Bizonyos ugyanis, és az érzékek is azt tanúsítják, hogy bizonyos dolgok mozognak ebben a világban. De mindazt, ami mozog, valami más mozgat. Mozogni ugyanis úgy mozog minden, hogy a potencialitás állapotában van arra nézve, ami felé végzi a mozgást. Mozgatni pedig annyiban mozgat, hogy már aktuálisan az. Mozgatni tudniillik nem más, mint átvezetni valamit a potencialitásból az aktualitásba. (...) Az viszont nem lehetséges, hogy ugyanaz egyszerre legyen aktualitásba és potencialitásba ugyanabban a vonatkozásban (...) Lehetetlen tehát, hogy ugyanaz, ugyanabban a vonatkozásban, ugyanolyan módon egyszerre mozgó és mozgatott legyen, vagy hogy önmagát mozgassa. Mindent tehát, ami mozog, szükséges, hogy valami más mozgasson. (...) Szükséges tehát eljutnunk egy első mozgóhoz, amelyet semmi sem mozgat: s ezen mindenki Istent érti.” (Aquinói Szent Tamás: Summa Theologica)

„A tanuláshoz két út vezet el, a tekintély és az értelem. Időrendben a tekintély az első, jelentősége szerint az értelem. ... Akik pedig a pusztá tekintéllyel beérve minden erejüket kizárólag az erkölcsös életre és a helyes imádkozásra fordítják, azokat addig, amíg az emberek között élnek, boldognak aligha nevezhetném...”

A tekintély pedig részint isteni, részint emberi, de igaz, szilárd és tökéletes csak az lehet, amit isteninek nevezünk. ...csak azt a tekintélyt mondhatjuk isteninek, mely nem pusztán érzéki jegyekben halad meg minden emberi képességet, hanem először is magát az embert felöltve megmutatja neki, meddig ereszkedett le érte, azután pedig nem azt parancsolja nekünk, hogy leragadjunk azoknál az érzékeknél, melyekkel azokat a csodákat látjuk, hanem azt, hogy szárnyaljunk az értelem felé...” (Szt. Ágoston: A rendről.)

„Vallom, Uram, és köszönöm, hogy megteremtetted bennem képmásodat, hogy Rád emlékezve elgondoljalak és szeresselek Téged! De ezt a képmást úgy megviselte a bűnök karmolása, úgy

bekormolta a vétkek füstje, hogy nem teremtheti meg, amire megteremtetett, ha Te nem újítod, ha nem formálod újjá. Nem próbálok, Uram, mélységedbe hatolni, mivel értelmemet semmiképp sem foghatom Ahhoz; de vágyom valamennyire is megérteni igazságodat, amiben hisz, amit szeret a szívem. És nem azért törekszem érteni, hogy higgyek, de hiszek, hogy érhessek.” (Szent Anzelm: Proslogion.)

„...ilyen módon hitünket észérvekkel bebizonyítani nem lehet, minthogy meghaladja az emberi elmét; viszont észérvekkel megcáfolni sem lehet az igazsága miatt. Ha vitatkozunk hitünk tételeiről, arra kell tehát törekednünk, hogy hitünket védjük, és nem arra, hogy bebizonyítsuk.” (Szt. Tamás)

„Az embernek sokféle képessége van arra, hogy az igazság megismerésében előbbre jusson, s így a tulajdon létezését egyre emberibbé tegye. Kiemelkedik közülük a filozófia, mely közvetlenül segít az élet értelmére vonatkozó kérdés megfogalmazásában és a válasz körvonalazásában: tehát az emberiség egyik legnemesebb feladatát jelenti.” (II. János Pál pápa enciklikája: Fides et ratio(1999.))

„Feuerbach a vallási lényeket feloldja az emberi lényekben. De az emberi lény nem valami, az egyes egyénben benne lakozó elvontság. Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége.

Feuerbach, aki ennek a valóságos lényeknek a kritikájába nem bocsátkozik, ennél fogva kénytelen:

- 1. elvonatkoztatni a történelmi lefolyástól, a vallásos lelkületet magáért valóan megrögzíteni és egy elvont – elszigetelt – emberi egyént előfeltételezni;*
- 2. ezért az emberi lényeg nála csak, mint belső, néma, a sok egyén pusztán természetileg összekapcsoló általánosság fogható fel.*

Feuerbach ezért nem látja, hogy a 'vallásos lelkület' maga is társadalmi termék és hogy az elvont egyén, melyet eleméz, a valóságban egy meghatározott társadalmi formához tartozik.” (Marx: Tézisek Feuerbachról.)

„Minden eddigi társadalom története osztályharcok története. Szabad és rabszolga, patricius és plebejus, báró és jobbágy, céhmester és mesterlegény, egyszóval: elnyomó és elnyomott folytonos ellentétben álltak egymással, szakadatlan, hol palástolt, hol nyílt harcot vívtak, olyan harcot, amely mindenkor az egész társadalom forradalmi átalakulásával vagy a harcban álló osztályok közös pusztulásával végződött. A történelem korábbi korszakaiban majdnem mindenütt a társadalomnak különböző rendekre való teljes tagoltságát, a társadalmi állások sokféle fokozatát látjuk. Az ókori Rómában patriciusok, lovagok, plebejusok, rabszolgák; a középkorban hűbérurak, hűbéresek, céhmesterek, mesterlegények, jobbágyok, s ezenkívül még ezeknek az osztályoknak majd mindegyikében ismét külön fokozatok vannak. A hűbéri társadalom pusztulásából keletkezett modern polgári társadalom nem szüntette meg az osztályellentéteket. Csak új osztályokkal, az elnyomás új feltételeivel, a harc új formáival cserélte fel a régiéket. A mi korszakunkat, a burzsoázia korszakát azonban az jellemzi, hogy egyszerűsítette az osztályellentéteket. Az egész társadalom mindinkább két nagy ellenséges táborra szakad, két nagy, egymással homlokegyenest szembenálló osztályra: burzsoáziára és proletariátusra. A középkor jobbágyaiból lettek az első városok polgárai; ebből a polgárságból fejlődtek ki a burzsoázia első elemei. Amerika felfedezése, Afrika körülhajózása új teret nyitott a felemelkedő burzsoáziának. A kelet-indiai és kínai piac, Amerika gyarmatosítása, a gyarmatokkal folytatott csere, a csereeszközök és egyáltalában az áruk gyarapodása – mindez eddig soha nem ismert lendületet adott a kereskedelemnek, a hajózásnak, az iparnak, és ezzel előidézte a széthulló hűbéri társadalom forradalmi elemének gyors fejlődését. Az ipar üzésének eddigi feudális vagy céhes módja már nem tudta kielégíteni az új piacokkal megnövekvő szükségletet. Helyébe a manufaktúra lépett. A céhmestereket kiszorította az ipari középrend; a különböző testületek közötti munkamegosztást felváltotta az egyes műhelyen belüli munkamegosztás. De egyre tágultak a piacok, egyre nőtt a szükséglet. Már a manufaktúra sem tudta kielégíteni. Ekkor a gőz és a gépi berendezés forradalmasította az ipari termelést. A manufaktúra helyébe a modern nagyipar lépett, az ipari középrend helyét ipari milliomosok, egész ipari hadseregek főnökei, a modern burzsoák

foglalták el. A nagyipar létrehozta a világpiacon, amelyet Amerika felfedezése előkészített. A világpiacon a kereskedelem, a hajózás, a szárazföldi közlekedés mérhetetlen fejlődését idézte elő. Ez viszont visszahatott az ipar terjeszkedésére, és amilyen mértékben terjeszkedett az ipar, a kereskedelem, a hajózás és a vasút, ugyanolyan mértékben fejlődött a burzsoázia, gyarapította tőkéit és szorította háttérbe a középkorból átöröklött összes osztályokat. Látjuk tehát, hogy maga a modern burzsoázia egy hosszú fejlődési folyamatnak, a termelési és érintkezési módban végbement sorozatos forradalmi átalakulásoknak a terméke. A burzsoázia e fejlődésének minden egyes fokát megfelelő politikai haladás kísérte. A burzsoázia elnyomott rend a hűbérurak uralma alatt, felfegyverzett és önkormányzati társulás a kommunában, itt független városköztársaság, ott a monarchia harmadik, adóköteles rendje, azután a manufaktúra idején a nemesség ellensúlya a rendi vagy az abszolút monarchiában, s fő alapzata egyáltalában a nagy monarchiáknak, végül a nagyipar és a világpiacon létrehozása után a modern képviselői államban kivívta magának a kizárólagos politikai uralmat. A modern államhatalom nem más, mint az egész burzsoázia közös ügyeit igazgató bizottság. A burzsoáziának a történelemben felettébb forradalmi szerepe volt. A burzsoázia, ahol uralomra jutott, szétrombolt minden hűbéri, patriarchális, idillikus viszonyt. Könnyörtelenül szétépte a tarkabarka hűbéri kötelékeket, melyek az embert természetes feljebbvalójához fűzték, s nem hagyott meg más köteléket ember és ember között, mint a meztelen érdeket, az érzés nélküli „készpénzfizetést”. A jámbor rajongás, a lovagi lelkesedés, a nyárspolgári érzékösség szent borzongását az önző számítás jeges vizébe fojtotta. A személyi méltóságot csereértékké oldotta fel, és az oklevelekben biztosított, nehezen szerzett számtalan szabadság helyébe az egy lelkiismeretlen kereskedelmi szabadságot iktatta. Egyszóval, a vallási és politikai illúziókba burkolt kizsákmányolás helyébe a nyílt, szemérmetlen, közvetlen, sivár kizsákmányolást állította. A burzsoázia megfosztotta dicsfényüktől az összes eleddig tisztelt és jámbor félelemmel szemlélt tevékenységeket. Fizetett bér munkásává változtatta az orvost, a jogászt, a papot, a költőt, a tudomány emberét. A burzsoázia leszaggatta a családi viszonyról meghatóan szentimentális fátylát és e viszonyt pusztán pénzvisszonyra redukálta. Az egyre kiterjedtebb piacnak a szükséglete, amelyen termékeit eladhatja, végigkergeti a burzsoáziát az egész földgolyón. Mindenüvé be kell magát fészkelnie, mindenütt be kell rendezkednie, mindenütt összeköttetéseket kell létesítenie. A burzsoázia a világpiacon kiaknázása által valamennyi ország termelését és fogyasztását kozmopolitává formálta. A reakciók nagy bánatára kihúzta az ipar lábát alól a nemzeti talajt. Az ősi nemzeti iparok elpusztultak és napról napra pusztulnak. Új iparok szorítják ki őket, amelyeknek meghonosítása minden civilizált nemzet életkérdésévé válik, olyan iparok, amelyek már nem hazai nyersanyagot dolgoznak fel, hanem a legtávolabbi égővek nyersanyagát, és amelyeknek gyártmányait nemcsak magában az országban, hanem a világ minden részén fogyasztják. A régi, belföldi termékkel kielégített szükségletek helyébe újak lépnek, amelyeknek kielégítésére a legtávolabbi országok és éghajlatok termékei kellenek. A régi helyi és nemzeti önellátás és elzárkózottság helyébe a nemzetek sokoldalú érintkezése, egymástól való sokrétű függése lép. És ez így van nemcsak az anyagi, hanem a szellemi termelésben is. Az egyes nemzetek szellemi termékei közkinccsé válnak. A nemzeti egyoldalúság és korlátoltság mindinkább lehetetlenné válik, és a sok nemzeti és helyi irodalomból világirodalom alakul ki. A burzsoázia az összes termelési szerszámok gyors tökéletesítése, a végtelenül megkönnyített közlekedés révén valamennyi nemzetet, még a legbarbárabbakat is, belerántja a civilizációba. Árúinak olcsó ára az a nehéztüzérség, amellyel rommá lö minden kínai falat, amellyel kapitulációra bírja a barbárok legmakacsabb idegengyűlöletét is. Minden nemzetet rákényszerít, hogy, ha csak nem akarnak tönkremenni, elsajátítsák a burzsoázia termelési módját; rákényszeríti őket, hogy meghonosítsák maguknál az úgynevezett civilizációt, azaz váljanak burzsoává. Egyszóval: a burzsoázia a saját képmására formált világot teremt magának. A burzsoázia a falut a város uralma alá vetette. Óriási városokat teremtett, a városi népesség létszámát a falusival szemben nagymértékben megnövelte, s ezzel a népesség jelentékeny részét a falusi élet bányászatából kiragadta. S ahogy a falut a várostól, úgy a barbár és félbarbár országokat a civilizáltaktól, a paraszt népeket a burzsoa népektől, a Keletet a Nyugattól tette függővé. A burzsoázia mindinkább megszünteti a termelési eszközök, a birtok és a népesség szétforgácsoltságát. A népességet összesűritette, a termelési eszközöket centralizálta, és a tulajdont kevés kézben koncentrált. Ennek szükségzerű következménye a politikai centralizáció volt. Független, szinte csak szövetséges viszonyban levő tartományokat, melyeknek különböző érdekeik, törvényeik, kormányaik és vámjaik voltak, egy nemzeté tömörítették, melynek egy a kormánya, egy a törvénye, egy a nemzeti osztályérdeke, egy a vámhatára.” (Marx: Kommunista kiáltvány.)

„Az egyéniségnek halhatatlanságát követelni voltaképpen annyi, mint egy tévedést a végtelenségig folytatni akarni. Mert velejében minden egyéniség nem egyéb, mint speciális tévedés, hiba, olyan, ami bár inkább ne volna, sőt miből bennünket kigyógyítani az élet voltaképpeni célja. Ezt ama körülmény is megerősíti, hogy a legtöbb, sőt hogy minden ember úgy van megalkotva, hogy nem lehet boldog, akármilyen világban volna is elhelyezve. Minél inkább zárna ki ugyanis az ilyen világ a szükségét és panaszt, az emberek annál inkább esnének áldozatul az unalomnak; s amily mértékben szünnék az unalom, nyomorba, vesződésbe és szenvedésbe sülyednének. ...

És ehhez a világhoz, e csatázó helyéhez annyi gyötrött és aggasztott lénynek, melyek csak úgy létezhetnek, hogy egyik a másikat fölfalja, ahol tehát a vadállat ezer másnak élő sírja, önfenntartása pedig a kínhalálok láncolata; ahol továbbá az ismerettel növekedik a fájdalom iránti fogékonyság, mely tehát az emberben legmagasabb fokát éri el, mégpedig annál magasabbat, minél értelmesebb az ember – ehhez a világhoz akarták az optimizmus rendszerét hozzáilleszteni és bebizonyítani róla, hogy minden lehető világ közt ez a legjobb.

...Az optimizmus alapjában véve a világ voltaképpeni szerzőjének, az élethez való akaratnak jogosulatlan öndicsőítése...” (Schopenhauer: Szerelem, élet, halál.)

„A hős helyébe beleképzelhetem magam; Ábrahám helyébe viszont képtelen vagyok belegondolni magam; ha elértem a csúcst, alázuhanok, mert ami ott számomra kínálkozik, az paradoxon. De azért egyáltalán nem gondolom, hogy a hit valami jelentéktelen dolog, ellenkezőleg, a legjelentősebb, és hogy a filozófia nem tisztességes, ha helyette valami mást ad, és a hitet lebecsüli. A filozófia nem adhat hitet, és nem is kell adnia, hanem önmagát kell megértenie, és tudnia kell, hogy mit kínál... Nem ismeretlenek előttem az élet bajai és veszélyei, nem félek tőlük, és bátran szembeszállok velük. Nem vagyok rossz viszonyban a rettenettel, emlékezetem hű asszony, és fantáziám, bár magam nem az vagyok, szorgalmas leányka, aki egész nap csendben ül munkája fölött, s estefelé oly kedvesen szól hozzám, hogy oda kell rá figyelnem, noha nem éppen mindig tájakat, virágokat fest elém, s nem pásztortörténeteket ad elő. Szembe néztem már a rettenetesnek, nem félek, és nem futamodok meg előle, és jól tudom, ha bátran elébe megyek is, bátorságom nem a hit bátorsága, semmi a hit bátorságához képest. Nem bírom megtenni a hit mozdulatát, képtelen vagyok csukott szemmel, teljes bizalommal az abszurditás szakadékába vetni magam, számomra ez lehetetlen, de ezzel nem dicsekszem. Meggyőződésem, hogy Isten szeretet; ennek a gondolatnak számomra elegendő lírai érvénye van. Ha velem van, kimondhatatlanul boldog vagyok; ha eltávolodik tőlem, hevesebben vágyódom utána, mint szerelmes a kedvese után; hinni azonban nem hiszek, ehhez nincs bátorságom. Isten szeretete számomra sem közvetlen, sem fordított értelemben nem mérhető össze a valósággal. Nem vagyok annyira kishitű, hogy ezért sírjak és jajgassak, de elég alattomos sem, hogy tagadjam: a hit sokkal magasabb rendű dolog. Egész jól elviselem, hogy így élek, boldog és elégedett vagyok, de örömöm nem a hit öröme, s azzal összehasonlítva nem vagyok boldog. Nem terhelem Istent apró gondjaimmal... Beérem azzal, hogy ebben az életben a bal kézhez tartozom, a hit pedig elég alázatos ahhoz, hogy a jobb után vágyjon; mert hogy ez alázat, nem tagadom, és soha nem is fogom tagadni.

Vajon korunkban valóban mindenki képes megtenni a hit mozdulatait? ... Ábrahám hitt. Nem azt hitte, hogy majdan odafönn üdvözülni, hanem hogy itt a földön lesz boldog. Isten megajándékozhatja egy új Izsákkal, életre keltheti a feláldozottat. Az abszurd erejénél hitt; hiszen itt már minden emberi számítás régen érvényét veszítette.” (Kierkegaard: Félelem és reszketés.)

„A felvilágosodás az ember kilábalása maga okozta kiskorúságából. Kiskorúság az arra való képtelenség, hogy valaki mások vezetése nélkül gondolkodjék. Magunk okozta ez a kiskorúság, ha oka nem értelmünk fogyatékoságában, hanem az abbeli elhatározás és bátorság hiányában van, hogy mások vezetése nélkül éljünk vele. Sapere aude! Merj a magad értelmére támaszkodni! – ez tehát a felvilágosodás jelmondata.” (Kant: Válasz...)

„A természetet szolgáló és magyarázó ember annyit tehet és foghat fel, amennyit a természet rendjéből a dolgokra vagy elméjére vonatkozóan megfigyelt: ennél többet nem tudhat és nem tehet.

Emberi tudás és hatalom egy és ugyanaz, mert ha az okot nem ismerjük, az okozat is elmarad.

A jelenlegi használatos logika sokkal kevésbé alkalmas az igazság kutatására, mint a fogalmi közhelyeken alapuló tévedések rögzítésére és szentesítésére; ezért sokkal több kára, mint haszna van.

Mind a logikai, mind a fizikai fogalmak értelmetlenek; helytelen fogalom a szubsztancia, a minőség, a cselekvés, a szenvedés, sőt maga a lét is; de még náluk is haszontalanabbak a nehézség és a könnyűség; a tömörég és a lazaság; nedvesség és szárazság; keletkezés és pusztulás; vonzás, taszítás; elem, anyag, forma stb., ezek egytől egyig légből kapott és rosszul meghatározott fogalmak.

Két úton (és csak e két úton) kutatható és lelhető fel az igazság. Az egyik az érzékektől és az egyedítől a legáltalánosabb axiómákhoz rohan... A másik az érzékek és az egyedi tények segítségével folyamatosan, lépésről-lépésre szűri le az axiómákat, hogy a legvégén jusson el a legáltalánosabb elvekig.

Tanításunkban csupán egyetlen, igen egyszerű módhoz folyamodhatunk: visszavezetni a tényekhez ... az embereket., és rávenni őket, hogy szabaduljanak meg egy időre a fogalmaktól, és szokjanak lassan össze a valósággal.

Negyfajta ködkép tartja hatalmában az emberi elmét. Érthetőség kedvéért a következő nevekkel ruházom fel őket: először a törzs ködképei; másodsor a barlang ködképei; harmadszor a piac ködképei; negyedszer a színpad ködképei.” (Bacon: Novum Organum.)

„Korábban például többek között tudni véltem azt is, hogy mitől növekszik az ember. Úgy gondoltam, világos, hogy az evéstől, ivástól. Úgy gondoltam, a táplálék az, amiből hússal gyarapszik a hús, csonttal a csont, és ugyan ilyen módon gyarapszik minden más is, ami rokon természetű vele, és a kezdetben kicsiny tömeg később tetemessé válik, és az apró ember így lesz naggyá. Így vélekedtem tehát. Szerinted helyesen?

- Szerintem igen.
- Akkor vizsgálj meg a következőt is. Azt hittem...hogy a tíz a nyolcnál azáltal több, hogy kettővel több van benne, s a kétkönyöknyi azáltal nagyobb a könyöknyinél, hogy saját nagyságának a felével meghaladja annak a nagyságát.
- És most mi a véleményed ezekről? – kérdezte Kebész.
- Zeuszra mondom, hogy távol állok attól, hogy úgy véljem: ismerem mindezeknek az okát. Még azt sem tudom eldönteni, hogy ha valaki az egyhez hozzáad egyet, akkor vajon az az egy vált-e kettővé, amihez a másikat hozzáadták, vagy az vált kettővé, amit ehhez hozzáadtak, vagy pedig a hozzáadott és az, amihez hozzáadták, együtt váltak kettővé a hozzáadás révén. Fölfoghatatlan a számomra, hogy ha külön-külön mindegyikük egy volt, és ők ketten nem kettő voltak, akkor hogyan lehet a kettővé válásuknak az oka éppen az, hogy egymás közelébe jutva egyesültek? Éppen ilyen kevésbé tudom elképzelni, hogy ha valaki az egyet kettévágja, akkor a kettévágás az oka annak, hogy az egy kettővé válik: hiszen ez az ok éppen ellentétes azzal az iméntivel, amely a kettő keletkezésének volt az oka.” (Platón: Phaidón.)

„- Senki sem szavaz ellened! - szólalt meg Szókratész. - Magam sem tagadhatom: máshoz se konyítok, csak Erósz dolgaihoz, de Agathón, Pauszaniász, sőt még Arisztophanész sem, aki szüntelenül csak Dionüszossal és Aphroditével bibelődik, és más sem, akiket itt látok. Bár mi, az utolsó helyeken ülök, hátrányban vagyunk, mégis megelégszünk azzal, ha az előttünk ülők pompásan, szépen szerepelnek. Nos, Phaidrosz, szerencse föl! Kezdd el Erósz magasztalását! (...) Mert akik szépen szeretnének élni, azokat kell hogy vezesse valami az életben, s ezt nem plántálja beljünk sem rokonság, sem tekintély, sem gazdagság, sem semmi más, csak a szerelem. Mi ez a valami? Ilyesmikre gondolok, mint a gyalázattól való irtózat és a szépség utáni vágy. Mert ezek híján sem állam, sem egyén nem vihet véghez nagy és szép műveket. (...) Pauszaniász így szólott: (...)Ezt szeretném tisztázni először is, hogy melyik Erósz magasztalandó, s aztán istenhez méltóan magasztalni. Mindnyájan tudjuk, hogy ha nincs Erósz, Aphrodité sincs. Ha egy Aphrodité volna, Erósz is csak egy volna. Minthogy azonban két Aphrodité van, szükségképpen Erósz is kettő. Hogyan volna két istennő? Az egyik, az ősbibb, Uranosz anyanemszülte leánya, akit mi "az éginek" tisztelünk; a másik Zeusz és Dioné leánya, akit "közönségesnek" hívunk. (...) Az igazság, úgy vélem, a következő. Mint kezdetben is mondtam, nem állíthatjuk egyértelműen, hogy egy tett önmagában véve szép vagy rút; mert ha szépen csinálják, szép, ha csúnyán; rút. Rút akkor, ha valaki egy csirkefogónak adja oda magát, undok módon; szép akkor, ha tisztességes embernek, illően, szépen. Hitvány az a köznépfia-szerető, aki inkább a testre és nem a lélekre sóvárog. Az ilyen nem marad hű

egyhez, mivel szerelme tárgya sem maradandó... Erre így szólt Erüximakhosz: - Úgy érzem, magamnak kell megkísérelnem Pauszaniász szépen elindított, de kellően be nem fejezett beszédének berekesztését. Helyeslem a megállapítását, hogy két Erósz van. Ám a mi mesterségünkből, az orvostudományból látom, hogy e kettő nemcsak az emberi lélekben óhajtozik a szépségre, hanem másokban is. Így az állatok testében, a növényekben, úgyszólván minden létezőben. Nagy és csodálatos ez az isten, és uralma mindenre kiterjed, mind az ember, mind az istenek dolgaira. Beszédemben a gyógyászatból indulnék ki... Hiszen itt ismét ugyanaz a gondolat bukkan föl, miszerint a rendes emberek vonzalmának engedni kell, hogy aztán azok is erényessé váljanak, akik még nem erényesek, és a tisztességesek szerelmét kincsként kell őrizni, s épp ez a szép, az égi műzsától származó szerelem, a másik fajta szerelem, a közönséges Polümniaától ered, és igen csínján bánják vele az ember, hogy ugyan a kéjt leszüretelje általa, mégse gabalyodjék féltelenségbe, amiképpen a mi mesterségünk révén is csak óvatosan élhetünk a szakácművészet inycségeivel úgy, hogy élvezetét megússzuk betegség nélkül. (...) Arisztophanész így szólott... „Először is meg kell ismernetek az emberi természetet... mert a mi természetünk eredetileg nem olyan volt, mint ma, hanem ...az emberi nemek száma három volt, nem kettő mint most, férfi és nő, hanem volt még egy harmadik is, amely egyesítette magában a kettőt... Azután mindegyik fajtának teljes, gömbölyű alakja volt... Erejük és bátorságuk szörnyű volt, s gondolkozásuk nagyratörő; az istenekkel is megpróbálkoztak... az égbe próbáltak fölmenni s ott rátamadni az istenekre. Ezért Zeusz és a többi isten tanácskozni kezdtek... s végül Zeusz így szólt: '...Kettévágom őket.' ... Miután pedig az egységes természet kettéhasadt, mind a két felet a másikhoz húzta a vágy, átkarolták egymást és összefonódtak, egyesülésre áhítózva, és végül belehaltak az éhségbe és teljes tétlenségbe, mert egymás nélkül semmit sem akartak csinálni. ...Végül is Zeusz megkönyörült rajtuk és ...áthelyezte nemi szervüket előre... Ebben az időben vert gyökeret az emberekben az egymás iránti szerelmi vágy, mely ősi természetüket ismét összehozza, igyekszik egyesíteni kettejüket s meggyógyítani az emberi természetet. (...)

Így született hát Erósz, és ilyen természete van, és mint te mondtad, lényege: a szép iránti szeretet. Ám ha valaki azt kérdezné tőlünk: ó, Szókratész, és Diotima, mit akar Erósz a szépségtől, vagy pontosabban: a szépséget-szerető mire vágyik?" Erre így feleltem: "Hogy része legyen benne." "De ez a felelet újabb kérdésre ösztökél: mi lesz azzal, aki részese a szépségben?" Mire én: - "E kérdésre nem tudok rögtön válaszolni." "És ha valaki - folytatta Diotima - a szépség helyébe a jóságot tenné, és azt kérdezné: mondd, Szókratész, aki a jóságra sóvárog, az mire sóvárog?" "Hogy része legyen benne" - feleltem. "És mi lesz vele, ha már az övé?" "Erre könnyebb felelnem: - akkor boldog lesz" - mondtam. "Mert a jóság birtokában - tette hozzá - boldogok a boldogok. És tovább már nincs mit kérdeznünk, hogy ti miért akar boldog lenni, aki akar?... a felelet céljához ért." (Platón: A lakoma)

„Már a női alakra vetett pillantás is azt tanítja, hogy a nő nincs e túlnagy szellemi, se testi munkára hivatva. Az élet bűnét nem cselekvéssel vezekli le, hanem szenvedéssel, a szülés fájdalmaival, a gyermekért való gondoskodással, azzal, hogy alárendeli magát a férfinak, akinek türelmes és felvidító társa legyen. Első gyermekségünk ápolóiul és nevelőiül azért alkalmasak a nők, hogy maguk is gyerekesek. ügyefogyottak és rövidlátók; szóval életük végéig nagy gyerekek... Mert miként a nőtény hangya a megtermékenyítés után már felesleges, sőt a tenyészállapotra veszedelmes szárnyait elveszíti, éppígy az asszony is szépségét egy vagy két gyermekágy után; még pedig valószínűleg ugyanennél az oknál fogva. (...) A női jellem alaphibájaképpen tehát az igazságtalanságot állapíthatjuk meg. Mindenekelőtt az értelmesség és megfontolás kifejtett hiányából keletkezik, de az is támogatja, hogy a nők mint a gyengébbek, természettől fogva nem erejükre, hanem furfangukra utalvák: innen van ösztönszerű ravaszkodásuk és kiolthatatlan hajlandóságuk a hazudozásra. Az alacsony növésű, keskenyvállú, szélescsípejű és kurtalábú nemet szépnak csak a nemi ösztöntől mámoros férfiértelem nevezhette el: ebben az ösztönben rejlik ugyanis egész szépsége. Se zene, se költészet, se pedig a képzőművészetek iránt nincs valódi érzékük és fogékonyságuk, hanem csak tetszeni vágyásuk céljait szolgáló majmolás, ha efféle színlelnek és mutatnak.” (A. Schopenhauer: Parerga és paralipomena)

„A férfi lelke kiváltképp kollektív művekben nyilatkozik meg: tudományban, művészetben, politikában, üzletekben. S ez minket, férfiakat némiképp színpadias lényekké alacsonyít: magunk legjavát, legsajátabbunkat, személyiségünk legegységibb részét a nyilvánosságnak ajándékozzuk; az ismeretlen tömegnek, mely olvassa műveinket, dicséri verseinket, ránk szavaz, vagy vásárolja árucikkeinket. Ennek

a kiszolgáltatottságnak legszélsőséesebb példája az író, ki névtelen közönségével bizalmasabb viszonyban áll, mint legmeghittebb barátjával. A férfi a közönségből s következképp a közönségért él. Szolgása innen származik. Sorsa szoritja rá.

Az asszony viszonya a léthez ezzel szemben sokkal magasabbrendű. Szerencsét nem az emberek tetszésétől teszi függővé, s élete legfontosabb dolgait nem szolgáltatják ki idegenek helyeslésének vagy elutasításának. (...) Az asszony tetszelgése nyilvánvalóbb, mint a férfié, éppen mert külsőségekre irányul; életének e felületi rétegénél mélyebbre nem hat; abban keletkezik, él és enyészik el; de mindez legbelső valóját nem érinti. Bizonyosság erre az, hogy ezekből a külsőséges kicsiny hiúságokból nem következtethetünk a nő jellemének milyenségére oly határozottan, mint ahogy az egy férfinál lehetséges volna. A férfi hiúsága, bár kevésbé feltűnő, mélyebben gyökerezik.” (Ortega y Gasset: A szerelemről.)

Parmenidész B.8-as töredéke

Egyetlen út-szó

marad még, hogy: van. Ezen sok a jegy,

mivel nem-született, romolhatatlan,

egész, egyetlen, rendületlen és teljes.

Soha nem volt, nem lesz, mivel most teljességgel van,

egy, folytonos. Mert miféle kezdetét tudnád kinyomozni,

hogyan és honnan növekedett volna? Nem fogom megengedni, hogy a nemlétezőből

mondd vagy gondold keletkezését, mert nem gondolható el és nem mondható,

hogy nem létezik. És miféle szükség serkentette volna,

hogy a nemlétezőből, előbb vagy később kezdődve, növekedjék?

Így hát vagy teljesen kell léteznie, vagy sehogy.

És a meggyőződés ereje sem fogja soha megengedni, hogy a létezőből

valami más keletkezzék. Ezért sem keletkezni,

sem pusztulni nem engedi Diké, megeresztve bilincset,

hanem fogva tartja. A döntés ezzel kapcsolatban ebben áll:

létezik vagy nem létezik. Ezzel el van döntve, ahogyan szükséges,

hogy az egyiket mint elgondolhatatlant, megnevezhetlent el kell hagynunk (mert nem igaz út), a másik létezik és valódi.

És hogyan léteznék ezután a létező? Hogyan keletkeznék?

Mert ha keletkezett, nem létezik, s akkor sem, ha ezután akarna keletkezni.

Így hát kialszik a keletkezés, és nincs tudomás a pusztulásról.

„Először is meg kell ismernetek az emberi természetet... mert a mi természetünk eredetileg nem olyan volt, mint ma, hanem ...az emberi nemek száma három volt, nem kettő mint most, férfi és nő, hanem volt még egy harmadik is, amely egyesítette magában a kettőt... Azután mindegyik fajtának teljes, gömbölyű alakja volt... Erejük és bátorságuk szörnyű volt, s gondolkozásuk nagyratörő; az istennel is megpróbálkoztak... az égbe próbáltak fölmenni s ott rátámadni az istenekre. Ezért Zeusz és a többi isten tanácskozni kezdtek... s végül Zeusz így szólt: '...Kettévágom őket.' ... Miután pedig az egységes természet kettéhasadt, mind a két felet a másikhoz húzta a vágy, átkarolták egymást és összefonódtak, egyesülésre áhítva, és végül behaltak az éhségbe és teljes tétlenségbe, mert egymás nélkül semmit sem akartak csinálni. ...Végül is Zeusz megkönyörült rajtuk és ...áthelyezte nemi szervüket előre... Ebben az időben vert gyökeret az emberekben az egymás iránti szerelmi vágy, mely ősi természetüket ismét összehozza, igyekszik egyesíteni kettejüket s meggyógyítani az emberi természetet.” (Platón: Lakoma.)

Hérakleitosz töredékei

Egy nekem tízezer, ha a legkülönb. Sem a halláshoz nem értenek, sem a beszédhez. Nem léphetsz kétszer ugyanabba a folyóba. A természet rejtekezni szeret. Egy a bölcs dolog: felfogni az értelmet, mely kormányoz mindenben mindent. A háború mindenek atyja. Nem értik, mint van, ami önmagával ellenkezik, mégis összhangban: visszacsapó illeszkedés, mint íjé és lanté. Ezt a

kozmoszt itt, amely ugyanaz mindenkinek, sem isten, sem ember nem alkotta senki, hanem volt mindig és van és lesz örökké élő tűz, amely fellobban mértékre és kialszik mértékre.

József Attila: Két hexameter

*„Miért legyek én tisztességes, kiterítenek úgyis,
Miért ne legyek tisztességes, kiterítenek úgyis.”*

Kölcsey: Vanitatum vanitas

„Csak egyetlen igazán komoly filozófiai kérdés van: az öngyilkosság. Ha meg tudjuk ítélni, hogy érdemes-e leélni az életet, akkor választ is adunk a filozófia alapkérdéseire. ...Egy öngyilkos ingatlanügynökről azt mondta valaki, hogy öt évvel korábban elvesztette a lányát, azóta nagyon megváltozott, a dolog megrendítette lelki egyensúlyát. Keresve sem találhatnánk pontosabb kifejezést. Aki elkezd gondolkodni, az kezd megrendülni. ...Az öngyilkosság – akárcsak a melodrámban – bizonyos értelemben vallomás. Azt valljuk be, hogy az élet túllépett rajtunk, vagy nem értjük. De hagyjuk az analógiákat, maradjunk a köznapi szavaknál. Az ember mindössze annyit vall be, hogy 'nem érdemes'. Élni persze sosem könnyű. Az ember továbbra is végzi a létezés által megkövetelt mozdulatokat, több okból, mindenekelőtt megszokásból. Az élet elvetése azt föltételezi, hogy az ember, ha ösztönösen is, ráébred, ez a megszokás szálnalmas, az éltnek nincs mélyebb értelme, hogy a mindennapi lótas-futás esztelen, hogy a szenvedés fölösleges.

Mi hát ez a megfoghatatlan érzés, mely megfosztja a szellemet az élethez szükséges álmotól? Ha egy világot jól-rosszul meg lehet magyarázni, akkor az a világ otthonos. De ha a világmindenséget hirtelen megfosztjuk minden illúziótól, minden fénytől, akkor az ember idegennek érzi magát benne. Száműzetése végérvényes: nincsen többé elvesztett hazája, melyre emlékezhetne, nincs ígéret földje, melyben reménykedhetne. Minden egészséges ember eljátszott már néha magában az öngyilkosság gondolatával, úgyhogy további fejtegetés nélkül is elismerhetjük, hogy ez az érzés és a megsemmisülésvágy közvetlen kapcsolatban áll egymással.

Ez a tanulmány erről a kapcsolatáról, az abszurd és az öngyilkosság viszonyáról szól...

Ebben rejlik Sziszüphosz csendes öröme. A sorsa az övé. A szikla az ő golga. Az abszurd ember is elhallgattat minden bálványt, ha gyötrelmére tekint. A hirtelen elnémult világmindenségben ezernyi apró elragadtatott hangocska hangzik föl a földből. Öntudatlanul és titokban szölongat valamennyi arc, ez a győzelem szükségszerű visszája, a győzelem ára. Nincs nap árnyék nélkül, az éjszakát is meg kell ismerni. Az abszurd ember igent mond, s azután percnyi pihenés sincs. Ha van is személyes sors, nincs magasabb rendű sors, legfeljebb olyan, melyet végzetesnek és megvetésre méltónak ítél. Egyébiránt tudja, hogy ő rendelkezik saját életével. A fenséges pillanatban, amikor visszapillant az életére, Sziszüphosz, a sziklája felé haladva, végigtekint az összefüggéstelen cselekedetek során: ezekből áll össze a sorsa, melyet maga teremtett, melyet az emlékezet fog egységbe, s melyre hamarosan a halál üt pecsétet. Meggyőződésről róla, hogy minden emberi az embertől származik, csak megy, megy tovább, mint a vak, ki látni vágyik, bár tudja, sosem ér véget az éjszaka. Görög tovább a szikla.

Ott hagyom Sziszüphoszt a hegy lábánál! Minden ember megtalálja a maga terhét. De Sziszüphosz a felsőbbrendű hűségre tanít, mely isteneket tagad és sziklákat emel. Ő is úgy ítéli, hogy minden jól van. A gazdátlanúvá vált világ neki se nem meddő, se nem kicsi. A kő minden egyes darabja, a sötétlő hegy minden egyes ércszilánkja külön kis világ a számára. A csúcsokért vívott küzdelem is betöltheti az ember szívét. Boldognak kell elképzelnünk Sziszüphoszt.” (Camus: Sziszüphosz mítosza)

Babits Mihály *A lírikus epilógia*

„A verifikáció aktusa, amelyben a megoldás útja végződik, mindig ugyanolyan fajtájú: egy bizonyos tényállás lép fel, amelyet megfigyeléssel, közvetlen élmény útján konstatálunk. S valóban, ily módon állapítjuk meg a köznapi életben, mind a tudományokban bármely kijelentés igazságát (vagy hamisságát). Nincs tehát az igazságnak más próbája és megerősítése, mint a megfigyelés és a tapasztalati tudomány. Minden tudomány (amennyiben ennél a szónál a tartalomra, nem pedig ennek megszerzésére irányuló emberi eljárásokra gondolunk) ismeretek, azaz igaz, tapasztalati tételek rendszere; és az ismeretek rendszere nem más, mint a tudományok összessége, a mindennapi élet kijelentéseit is beleértve; ezenkívül nem létezik még valamiféle olyan terület, amely a 'filozófiai'

igazságoké lenne, a filozófia nem tételek rendszere, a filozófia nem tudomány.” (A Bécsi Kör egyik gondolkodójától)

Zénón apóriája (Akhilleusz sosem érheti utol az előnnyel induló teknősbékát, mert míg elér arra a helyre, ahol a teknős az előző pillanatban volt, az már tovább haladt egy kicsit; ez az okoskodás a végtelenségig folytatható, tehát sosem érheti utol...)

Gödel-tétele (Egy elég gazdag axiómarendszerben (ahol természetes számok vannak), mindig található olyan állítás melynek igazságértéke nem dönthető el az axiómarendszeren belül; vagyis nem létezhet teljes axiómarendszer.)

„De végül is úgy éreztem, hogy már elég időt fordítottam a régi nyelvekre, sőt a régi könyvek olvasására is, mind történeteikre, mind meséikre. Mert ha a régi századok embereivel társalgunk, ez majdnem olyan, mintha utaznánk. Jó, ha tudunk valamit a különböző népek szokásairól, hogy egészségesebben ítélhessünk azután a magunkéiról, s ne gondoljuk, hogy ami ellentétes a mi szokásainkkal, nevetséges és észellenes, ahogy azok szoktak, akik semmit sem láttak. Ámde ha az ember túl sokat utazik, idegenné válik saját hazájában; s ha nagyon is kíváncsi arra, mi történt az elmúlt századokban, akkor rendszerint nagyon tudatlan marad abban, mi történik a jelenben. Ezenfelül a mesék sok olyat tüntetnek fel lehetségesnek, ami nem lehet az. De még a leghívebb történetek is, ha nem változtatják is meg és nem növelik is a dolgok értékét, hogy méltóbbakká tegyék őket az elolvasásra, legalábbis majdnem mindig elhagyják az alantasabb és kevésbé fényes körülményeket. Innen van, hogy a többi nem olyannak tűnik fel, amilyen, s hogy azok, akik a belőlük vett példák után indulnak, könnyen esnek regényhőseink túlzásaiba és olyan célokat tűznek ki maguk elé, amelyek meghaladják erejüket.” (Descartes: Értekezés a módszerről.)

„Sok van mi csodálatos, de az embernél nincs semmi csodálatosabb. Ő az, ki a szürke tengeren átkel, a téli viharban az örvénylő habokon, s Gaiát, a magasztos istennőt zaklatja a meg-megújulót évről évre az imbolygó ekevassal... És a beszédet és a szellel versenyző gondolatot meg a törvényt tanulja, a városrendezőt, lakhatatlan szirteken tűző nap forró sugarát s a fagyot kikerülni ügyes, ha akármilyen, ám a haláltól nem tud menekülni...” (Szophoklész: Antigoné.)

A gondolatmenet röviden a következő. A béka szívét kioperálva a békából és sóoldatba téve, a szív még hetekig ver tovább. Él-e még? Ha a szívet megdaráljuk és szövetmintát készítünk belőle, még mindig megfigyelhetjük mikroszkóp alatt az izomfonalak összehúzódását. Ugyanúgy, mintha a szívben lennének. Él-e a szövetminta? Ha ebből por alakú koncentrátumokat készítünk, azok vízben oldva újból képesek lesznek az összehúzódásra, erjesztésre, lélegzésre. Élnek-e ezek a porok? ? Szent-Györgyi Albert végkövetkeztetése, hogy élet „önmagában nincs. Élet van, csak nem lehet az anyagtól elválasztani. Az élet az anyagnak egy sajátosága, szerkezetének következménye.” (Szent-Györgyi Albert: Az élet jellege.)

„...a gyönyört a boldog élet kezdetének és végének mondjuk. (...) Amikor tehát azt állítjuk, hogy az élet célja a gyönyör, nem a tivornyázók gyönyöreiről és nem az élvezethajhászásban rejlő gyönyörűségekről beszélünk, hanem arról, hogy testünk mentes legyen a fájdalomtól, lelkiünk pedig a zavaroktól. Hisz nem az egymást érő tivornyák és vidám felvonulások s nem az élvezethajhászás, a gyermekek és asszonyok vagy halak és egyebek után, amiket költséges asztal nyújt, teszik az életet kellemessé, hanem a józan gondolkodás, amely minden választásnak és elkerülésnek az okát keresi, és számúzi a hiedelmeket, amelyek miatt a legtöbb zavar éri a lelkeket.” (Epikurosz levele)

„Mondjon vagy tegyen bárki bármit, nekem jónak kellennem. Ahogy a smaragd, a bíbor és a gyémánt is azt mondhatja magának, mondjon vagy tegyen bárki bármit, nekem smaragdnak kellennem, meg kell őriznem színemet.” (Marcus Aurelius)

"És aki nem bölcs, az tudatlan? Nem vetted észre, hogy középút is van a bölcsesség és tudatlanság között?"

"Mi legyen az?"

"Ha valaki sejti az igazságot, de számot adni róla nem tud. Nem érted-e, hogy ez bizony nem tudás, mert miféle tudás volna; amit nem tudunk megindokolni - de nem is tudatlanság, hiszen ha sejtésünk helyes, az hogy volna nemtudás. Az ilyesmi: a helyes vélemény, középiütt van tudás és nemtudás között.

Bölcsességben is, tudatlanságban is középiúton jár. Ilyeténképpen. Senki isten nem filozofál, és nem kíván bölcsé válni. Hiszen más se filozofál, aki már bölcs. Viszont a tudatlanok se filozofálnak, és nem óhajtanak bölcsé válni. Mert a tudatlan legnagyobb átka, hogy bár nem szép és nem jó, nem eszes, mégis meg van elégedve magával. Ha valaki nem érzi, hogy híjával van valaminek, nem is vágyik arra, amije hiányzik." (Platón)

„Erős meggyőződéssel állítottam ugyan, hogy a mi Urunkat és igaz Istenünket, nemcsak lelkünknek, hanem testünknek is, sőt minden szellemi lénynek és minden testnek teremtőjét, semmi módon nem lehet megszenyezni, kiforgatni vagy megváltoztatni, de ezzel megoldhatatlan rejtély maradt előttem a kérdés: honnan a rossz?

Világos volt előttem, hogy akármiben keresem, úgy kell a rossznak magyarázatát megkeresnem, hogy ne kényszerüljek Isten változatlanóságát tagadni vele...Hallottam, hogy minden gonosz cselekedetünk oka szabad akaratum, szenvedésünké pedig a te igazságos ítéleted. ... De más nehézségem támadt: ki teremtett engem? Nemde az én nemcsak jó, hanem örök-jóság-Istenem? Honnan eredt tehát belém az, hogy a rosszat akarom, a jót pedig nem? ... Ki ültette belém a keserúségek eme kertjét, mikor én egészen az én jóságos Istenem kezétől származtam? Ha az ördög a szerző, ki teremtette az ördögöt? Ha pedig bűnös akarata révén jó angyalból lett ördöggé, honnan vette az ördögi gonosz akaratot, amikor egész angyal mivoltát a Teremtő Jóság alkotta? ... Csak az létezik ugyanis igazán, ami változatlanul megmarad. ... Világosan megértettem azt is, hogy a romlás mindig valami véges jóban történik. Sem a végtelenül jó, sem a jóságban teljesen szűkölködő dolgok nem romolhatnak. ... Minden romlás ugyanis árt, viszont ártani csak a meglévő jó csökkentésével lehet. ... Világos tehát, hogy amiből teljesen hiányzik a jó, az egyáltalán nem létezhet tovább; következőleg ameddig létezik, addig van benne valami jó, tehát minden ami van, jó; s az a rossz, aminek eredetét kerestem, nem valami különálló lényeg, mert ha az volna, jónak kellene lennie." (Szent Ágoston: Vallomások.)

NIETZSCHE: Így szólt Zarathustra

Zarathustra előljáró beszéde

2. Zarathustra egyedül ereszkedett lefelé a hegyről, és senkivel nem találkozott. Am ahogy az erdőbe ért, egyszerre csak egy aggastyán állott előtte, aki elhagyta szent kunyhóját, hogy gyökereket gyűjtsön a vadonban. Az aggastyán pedig így szólt Zarathustrához: „Ismerem ezt a vándort: jó néhány esztendeje járt már ezen az úton. Zarathustrának hívták; de megváltozott. Akkor hamudat vitted föl a hegyre: csak nem tüzedet akarsz most a völgyekbe vinni? Nem féled-e a gyújtogató büntetését? Igen, felismerem Zarathustrát. Tekintete tiszta, és száját nem tölti utálat. Avagy nem úgy lépdel-e, akár a táncos? Zarathustra átváltozott, Zarathustra gyermekké lett, Zarathustra felébredt: mi dolgoz hát az alvók között? Magányod olyan volt, akár a tenger - tengerként hordozott. Jaj, miért akarsz partra szállni? Jaj, miért akarsz újra magad vonszolni testedet?” Zarathustra pedig így felelt: „Szeretem az embereket.” „És én”, szólott a szent férfiú, „én vajon miért jöttem a vadonba és a pusztaságba? Nem azért-e tán, mert túlságosan is szerettem az embereket? Most Istent szeretem: az embereket nem. Nekem az ember túlon túl tökéletlen holmi. Csak vesztemet okozná az emberszeretet.” Zarathustra pedig így felelt: „Szeretet? Mit is beszélek! Ajándékot viszek az embereknek!” „Semmit ne adj nekik”, szólott a szent férfiú. „Inkább vegyél le róluk valamit, amit együtt hordozhatsz velük - az esik nekik a legjobban: csak aztán jólessen neked is! Ha pedig mindenáron adni akarsz, csak alamizsnát adj, azt is csak akkor, ha eleget koldultak érte!” „Nem”, felelte Zarathustra, „nem adok alamizsnát. Nem vagyok hozzá elég szegény.” A szent férfiú nevetett Zarathustrán, és így szólott: „Akkor jól ügyeskedj, hogy elfogadják a kincseidet! Nincs bizalmuk a remetékben, és nem hiszik el, hogy ajándékozni jöttünk. Léptünk zaja, ha utcákat felveri, túl magányos nekik. És akár ha éjjel felneszelnek ügyekben, mert jár valaki odakint, jóval napkelte előtt, bizony azt kérdezik magukban: ugyan hová tolvajkodik? Ne menj az emberek közé, maradj az erdőn! Akkor már inkább menj az állatok közé! Legyél olyan, mint én - medve a medvék, madár a madarak között.” „És mit csinál egy szent az erdőn?” kérdezte Zarathustra. A szent férfiú pedig így felelt: „Dalokat szerzek, és eléneklem őket, és dalolás közben nevetek, sírok, brummogok is: így dicsérem az Istent. Énekszóval, brummogva, sírva-nevetve dicsérem az Istent, az én Istenemet. De csak hoztál nekünk ajándékba valamit!” E szavak hallatán Zarathustra elkészönt a szent férfiútól, és azt

mondotta: „Ugyan mit is adhatnék én nektek? Engedj inkább utamra hamar, nehogy még elvegyek tőletek valamit!” - Így aztán elváltak egymástól, az aggastyán meg a férfi, nevetve gyermeki nevetéssel. Amikor Zarathustra magára maradt, így szólott a szívéhez: „Még ilyet! Ez a szent életű aggastyán itt a vadonban még nem is hallott róla, hogy Isten halott!”

3. Mikor Zarathustra kijutott az erdőből, és beért a legközelebbi városba, nagy csődületet talált a piactéren: mert híre ment, hogy valami kötéláncost lehet látni. És Zarathustra így szólott a sokasághoz: Az embert fölülműló embert tanítom néktek. Olyasvalami az ember, amin felül kell kerekedni. Mit tettetek ti, hogy felülkerekedjetek rajta? Minden eddigi lény alkotott valami önmagán túlmutatót: épp ti volnátok hát apálya ennek a nagy dagálynak, és inkább visszatérnétek az állathoz, semhogy felülkerekedjetek az emberen? Mi a majom az ember számára? Nevetség csupán, avagy fájdalmas szégyen. És ugyanaz lesz majd az embert fölülműló ember számára az ember is: nevetség, avagy fájdalmas szégyen. Megtettétek az utat a féregtől az emberig, és sok minden megmaradt a féregből bennetek. Valaha majmok voltatok, és bizony az ember még ma is majmabb, mint bármelyik majom. De még aki a legbölcsebb köztetek, az is csupán hasadt korcs, növény és kísértet fattya. De vajon arra ösztökéllek-e én benneteket, hogy kísértetek avagy növények legyetek? Íme, én az embert fölülműló embert tanítom néktek! Az embert fölülműló ember a földnek értelme. Mondja hát akarátotok: az embert fölülműló ember legyen értelme a földnek! Kérve kérlek, testvéreim, maradjatok hűek a földhöz, és ne higgyetek azoknak, akik földöntúli reménységgel kecsegtetnek benneteket! Méregkeverők azok, akár tudják, akár nem.

Az élet megvetője mind, haldokló, és méreggel fertőzött maga is, aki csak nyűg a földnek: vesszenek mind egy szálig! Valaha az Isten ellen való vétkek volt minden vétkek legnagyobbika, de Isten meghalt, és vele haltak ezek a vétkesek is. Most már a föld ellen való vétkek a legszorongóbbak, és az, ha többre tartjátok a kifürkészhetetlennek belsejét, mint értelmét a földnek. Valaha megvetéssel pillantott a testre a lélek: és akkoriban ez a megvetés volt a legmagasztosabb - soványnak, csenevésznek, éhenkórásznak akarta látni. Azt hitte, így majd elmenekülhet tőle és a földtől. Ó, az a lélek maga is sovány, csenevész és éhenkórász volt még: önnön kegyetlenségében gyönyörködött az a lélek! De még ti magatok is, testvéreim, mondjátok csak meg: vajon mit ad tudtul lelketekről a testetek? Avagy nem szegénység és mocsok és hitvány tespedtség-e lelketek? Bizony mondom néktek, mocskos folyam az ember. Tenger legyen, aki magába akarja fogadni ezt a mocskos folyamot, és nem akar bepiszkolódnival. Íme, én az embert fölülműló embert tanítom néktek: ő az a tenger, őbenne bukhat majd alá hatalmas megvetések. Mi a legnagyobb, amit megélhettek? Nem más, mint a hatalmas megvetés órája. Az óra, midőn még boldogságotok is utálatra változik, miként utálat lesz eszességetekből és erényetekből is. Az óra, midőn azt mondjátok: „Mit számít a boldogságom! Mindez szegénység és mocsok és hitvány tespedtség csupán! Pedig boldogságomnak magát a létet kellene igazolnia!” Az óra, midőn azt mondjátok: „Mit számít az eszességem! Vajon éppúgy óhajtja-e a tudást, akár az oroszlan a táplálékot? De szegénység és mocsok és hitvány tespedtség csupán.” Az óra, midőn azt mondjátok: „Mit számít az erényem! Még egyszer se szabadított rám őrzöngést. Saját jóm és gonoszom: hogy unom már őket! Mindez szegénység és mocsok és hitvány tespedtség csupán!” Az óra, midőn azt mondjátok: „Mit számít az igazságosságom! Nem látom, hogy izzás és parázs volnék. Márpedig az igaz ember izzás és parázs!” Az óra, midőn azt mondjátok: „Mit számít a részvétem! Vajon nem kereszt-e a részvét, melyre felfeszítik azt, aki szereti az embereket? Csakhogy az én részvétem nem megfeszítés.” Beszéltetek-e valaha így? Kialtoztatok-e így valaha is? Ó, bárcsak hallottam volna már, hogy így kialtoztok! Nem bűneitek - mértékletességetek kiált az égre, fukarkodástok a bűnnel az, ami égre kiált!

Hol van hát a villám, hogy megkarcoljon benneteket nyelve hegyével? Hol van a téboly, melynek ott kellene lennie bennetek, véretekbe oltva? Íme, én az embert fölülműló embert tanítom néktek: ő az a villám, ő az a téboly! Midőn Zarathustra így szólott, felkiáltott valaki a tömegben: „Eleget hallottunk már a kötéláncosról, ideje, hogy láthassuk is!” És a sokaság kinevette Zarathustrát. A kötéláncos pedig azt hitte, őrá értik, amit mondanak, és munkához látott.

„Minden cselekvés feltételez egy elképzelésrendszert, más szóval valamilyen elképzelést a világ felépítéséről. Vajon melyik elméletet válassza a cselekvő ember? Van valami olyasmire lehetősége, hogy racionálisan válasszon?”

Ez a kérdés elvezet az indukció pragmatikus problémájához:

Vajon melyik elméletben bizzunk a gyakorlati cselekvésnél racionális alapon?

Vagy pedig: melyik elméletet részesítjük előnyben a gyakorlati cselekvésnél racionális szempontból?

Feleletem az első kérdésre a következő: racionális szempontból egyik elméletben sem bízhatunk, minthogy egyik elméletéről sem bizonyították be, hogy igaz, de nem is lehet bebizonyítani, hogy igaz.

A másik változatra a következőt felelem: viszont cselekedetünk bázisául előnyben kell részesíteni a legjobban ellenőrzött elméletet.

Más szóval, nincs abszolút megbízhatóság; de miután nekünk választani kell, az az ésszerű, ha a legjobban ellenőrzött elméletet választjuk.” (Karl Popper)

„De hát hányféle fajtája van a mondatnak? Mondjuk állítás, kérdés és parancs? – Ilyen fajtából számtalan van: számtalan különböző használati módja mindannak, amit 'jel'-nek, 'szó'-nak, 'mondat'-nak nevezünk. És ez a sokféleség nem valami szilárd, egyszer s mindenkorra adott; hanem a nyelv új típusai, mondhatni új nyelvjátékok keletkeznek, mások meg elavulnak és elfelejtődnek. (Megközelítő képet nyújtanak erről számunkra a matematikai változások.)

A 'nyelvjáték' szónak itt azt kell kiemelnie, hogy egy nyelvet beszélni: egy tevékenység vagy egy életforma része.” (Wittgenstein: Filozófiai vizsgálgódások)

„Tanításunkban csupán egyetlen, igen egyszerű módhoz folyamodhatunk: visszavezetni a tényekhez, a tények sorozatához és rendjéhez az embereket, és rávenni őket, hogy szabaduljanak meg egy időre a fogalmaktól és szokjanak lassan össze a valósággal. (...)

Négyfajta ködkép tartja hatalmában az emberi elmét. Érthetőség kedvéért a következő nevekké ruháztuk fel őket: először a törzs ködképei; másodsor a barlang ködképei; harmadszor a piac ködképei; negyedszer a színpad ködképei.” (F. Bacon: Novum Organum)

„Ha tehát a kellemes azonos a jóval, nincs olyan ember, aki ha tudja vagy úgy gondolja, hogy jobb lenne másképp cselekednie, mint ahogy szándékában és módjában van eljárni, mégis ez utóbbira határozná el magát, noha megtehetné, hogy jobb irányban döntsön. Aki pedig az önmagával vívott küzdelemben alulmarad, csupán tudatlanságát árulja el; az embernek önmaga fölött aratott győzelme viszont bölcsességének tanújele. (...) tudatlanságról akkor beszélünk, ha valakinek helytelen nézetei vannak, és nincs tisztában a valóban fontos dolgokkal.” (Platón: Protagorász)

„Isten létét öt úton lehet bizonyítani. Az első és legnyilvánvalóbb út az, amelyet a mozgásból veszünk. Bizonyos ugyanis, és az érzékek is azt tanúsítják, hogy bizonyos dolgok mozognak ebben a világban. De mindazt, ami mozog, valami más mozgat. Mozogni ugyanis úgy mozog minden, hogy a potencialitás állapotában van arra nézve, ami felé végzi a mozgást. Mozgatni pedig annyiban mozgat, hogy már aktuálisan az. Mozgatni tudniillik nem más, mint átvezetni valamit a potencialitásból az aktualitásba. (...) Az viszont nem lehetséges, hogy ugyanaz egyszerre legyen aktualitásban és potencialításban ugyanabban a vonatkozásban (...) Lehetetlen tehát, hogy ugyanaz, ugyanabban a vonatkozásban, ugyanolyan módon egyszerre mozgó és mozgatott legyen, vagy hogy önmagát mozgassa. Mindent tehát, ami mozog, szükséges, hogy valami más mozgasson. (...) Szükséges tehát eljutnunk egy első mozgóhoz, amelyet semmi sem mozgat: s ezen mindenki Istent érti.

A második út az, amit a hatóok fogalmából veszünk. Az érzékelhető dolgok világában ugyanis a hatóokok rendjét találjuk; de nem találkozunk olyasmivel, és ez nem is lehetséges, hogy valami önmagának legyen a hatóoka, hiszen akkor valami előbb volna önmagánál, ami lehetetlen. De a hatóokok sorozatában nem lehet a végtelenbe menni.

Az ötödik utat a dolgok kormányzásából vesszük. Azt látjuk ugyanis, hogy bizonyos tudat nélküli dolgok, tudniillik a természetes testek, valami cél szerint működnek...” (Szent Tamás: Summa Theologica)

„A tanuláshoz két út vezet el, a tekintély és az értelem. Időrendben a tekintély az első, jelentősége szerint az értelem. ... Akik pedig a pusztá tekintéllyel beérve minden erejüket kizárólag az erkölcsös életre és a helyes imádkozásra fordítják, azokat addig, amíg az emberek között élnek, boldognak aligha nevezhetném...”

A tekintély pedig részint isteni, részint emberi, de igaz, szilárd és tökéletes csak az lehet, amit isteninek nevezünk. ...csak azt a tekintélyt mondhatjuk isteninek, mely nem pusztán érzi jegyekben

halad meg minden emberi képességet, hanem először is magát az embert felöltve megmutatja neki, meddig ereszkedett le érte, azután pedig nem azt parancsolja nekünk, hogy leragadjunk azoknál az értekeknél, melyekkel azokat a csodákat látjuk, hanem azt, hogy szárnyaljunk az értelem felé...” (Szt. Ágoston: A rendről.)

„...ilyen módon hitünket észérvekkel bebizonyítani nem lehet, minthogy meghaladja az emberi elmét; viszont észérvekkel megcáfolni sem lehet az igazsága miatt. Ha vitatkozunk hitünk tételeiről, arra kell tehát törekednünk, hogy hitünket védjük, és nem arra, hogy bebizonyítsuk.” (Szt. Tamás)

„Az embernek sokféle képessége van arra, hogy az igazság megismerésében előbbre jusson, s így a tulajdon létezését egyre emberibbé tegye. Kiemelkedik közülük a filozófia, mely közvetlenül segít az élet értelmére vonatkozó kérdés megfogalmazásában és a válasz körvonalazásában: tehát az emberiség egyik legnemesebb feladatát jelenti.” (II. János Pál pápa enciklikája: Fides et ratio(1999.))

„Lin-csi kolostorában egy reggel ezzel a kérdéssel fordultak a szerzetesek az apához. – Mondd, apát! Milyen módon lehető föl a jelenségek világában az igazság? Miről ismerünk rá?

Lin-csi, mielőtt válaszolt volna, elgondolkozott. Vajon mit állít erről a Tanítás? Nem emlékezett rá. Ahol viszont nincs kinyilvánított útmutatás, ott szabad a vásár.

- Hívek! – fogott hát bele. – Én az igazságról általában azt gondolom, hogy nem létezik. De ez nem olyan nagy kár, mint sokan gondolják.

A szerzetesek zúgolódtak, de Lin-csi mondta tovább.

- Nincs igazság a jelenségek világában. Egyedül a törvény adhat eligazítást, de a törvény nem tudhatja, mi az igazság. Az igazságra lehetetlen rálelni, s úgy foglalni szavakba, hogy törvény nélkül is védeni tudja magát. Ahányszor próbálsz, annyiféle lesz az igazság. A törvény bár otromba, durva, egyértelmű és örökkévaló. Az igazság tűnékeny, változó. Elröppen, mint egy szépséges madár. Nincs sehol lakása. (...) – Mester! Mit tehetünk a jelenségek világában igazság híján?

- Tartózkodjatok az ítéletektől, de mindenekelőtt kerüljétek a viszályt! – vágta rá kurtán, csaknem dühösen Lin-csi, aztán még egy pillanatra megállt. – De próbálkozzatok más megoldással is! Mert nem biztos, hogy ez követhető tanács. Ennél egy kicsit bonyolultabb a világ...” (Su-la-ce: Reggeli beszélgetések Lin-csi apát kolostorában)

„Megismerhető mindaz, ami kifejezhető, és ami kifejezhető, arra értelmesen rá is lehet kérdezni. Ily módon nem léteznek elvileg megválaszolhatatlan kérdések, elvileg megoldhatatlan problémák. A problémák, amiket eddig megoldhatatlannak tartottak, nem valódi kérdések, hanem értelmetlen szósorozatok, amelyek külsőre kérdésnek tűnnek, minthogy betartani látszanak a nyelvtan szabályait, valójában azonban üres hangokból állnak, mivel vétenek a logikai szintaxisnak az új analízis által feltárt mély, belső szabályai ellen.

Amikor értelmes problémával állunk szemben, elméletileg mindig megadható az út is, amely a megoldáshoz vezet, mivel megtalálása alapjában véve a probléma értelmének megállapítását jelenti; az út gyakorlati végigjárása természetesen a tényleges körülmények, például a hiányos emberi képességek miatt akadályokba ütközhet. A verifikáció aktusa, amelyben a megoldás útja végződik, mindig ugyanolyan fajtájú: egy bizonyos tényállás lép fel, amelyet megfigyeléssel, közvetlen élmény útján konstatálunk. S valóban, ily módon állapítjuk meg mind a köznapi életben, mind a tudományokban bármely kijelentés igazságát (vagy hamisságát). Nincs tehát az igazságnak más próbája és megerősítése, mint a megfigyelés és a tapasztalati tudomány. Minden tudomány (amennyiben ennél a szónál a tartalomra, nem pedig ennek megszerzésére irányuló emberi eljárásokra gondolunk) ismeretek, azaz igaz, tapasztalati tételek rendszere; és az ismeretek rendszere nem más, mint a tudományok összessége, a mindennapi élet kijelentéseit is beleértve; ezenkívül nem létezik még valamiféle olyan terület, amely 'filozófiai' igazságoké lenne, a filozófia nem tételek rendszere, a filozófia nem tudomány.” (Moritz Schlick: A filozófia fordulata.)

„(...) A metafizikai (látszat-) állítások nem írják le sem a fennálló (ebben az esetben igaz állítások lennének), sem a fenn nem álló (ebben az esetben legalábbis hamis állítások lennének) tényeket: nem a tényállások bemutatására szolgálnak, hanem az életérzés kifejezésére.

Talán feltételezhetjük, hogy a metafizika a mítoszból fejlődött ki. A gyerek dühös a „gonosz asztalra”, amely megütötte; a primitív ember a földrengés fenyegető démonának kiengesztelésén fáradozik, vagy hálatalt szívvel imádja a bő termést hozó eső istenét. Ilyen esetekben a természeti jelenségek megszemélyesítésével állunk szemben, amely mintegy költői kifejezése a környezettel szemben táplált emberi érzelmeknek. A mítosz öröksége egyrészt a költészetre száll át, amely tudatos eszközökkel hozza létre és erősíti a mítosznak az élet szempontjából fontos teljesítményét; másrészt a teológiára, amelyben a mítosz rendszerré fejlődik. Mi tehát a metafizika történelmi szerepe? Talán a teológia pótlásának tekinthetjük a szisztematikus, fogalmi gondolkodás fokán. A teológia (állítólag) természetfeletti ismeretforrásait itt természetes, de (állítólag) tapasztalatfeletti ismeretforrások helyettesítik. Közelebből, bár többszörösen megváltozott köntösben, mégis ugyanazt a tartalmat ismerhetjük fel a metafizikában is, mint a mitológiában: ahhoz a következtetéshez jutunk ugyanis, hogy a metafizika is az életérzés, az emberre jellemző magatartás – valamint a környezet, az embertársak iránt, az embert mélyen foglalkoztató feladatok, az ember egyéni sorsa és megpróbáltatásai iránt tanúsított érzelmi és akarati beállítottság – kifejezésre juttatásának szükségletéből származik. (...) Vizsgálódásunk számára csak az lényeges, hogy a művészet az életérzésnek adekvát, a metafizika pedig inadkvát kifejezési eszköze. Önmagában véve természetesen egyetlen, tetszés szerint megválasztott kifejezési eszköz alkalmazása ellen sem hozható fel kifogás. A metafizika esetében mégis az a helyzet, hogy a művek formája alapján a metafizika másnak mutatkozik, mint ami valójában. A művek ugyanis (látszólag) az egymással alap-következmény viszonyban álló állítások formájával, tehát egy elmélet formájával rendelkeznek. Ily módon, annak ellenére, hogy ténylegesen nincs ilyesmi, mégis létrejön a teoretikus tartalom látszata. Nemcsak az olvasó, hanem maga a metafizikus is abban az illúzióban ringatja magát, hogy a metafizikai állítások közölnek valamit, tényállásokat írnak le. A metafizikus úgy véli, hogy olyan területen mozog, ahol az igazság vagy a hamisság a tét. Valójában azonban a metafizikus semmit sem állított, hanem csak – a művészhez hasonlóan – kifejezett valamit. Arra, hogy a metafizikus az említett tévedés rabja, nem abból a tényből következtetünk, hogy kifejezési közegéül nyelvet, kifejezési formájául pedig kijelentő mondatokat választ; a lírai költő is ugyanezt teszi, anélkül azonban, hogy az önámítás áldozata lenne. A metafizikus azonban tételeit érvekkel támasztja alá, megköveteli, hogy egyetértsenek tartalmukkal, polemizál a más irányzathoz tartozó metafizikussal, értekezésében cáfolni igyekszik a többi metafizikus tételeit. A lírai költő ezzel szemben nem tekinti feladatának, hogy költeményében egy másik lírikus költeményéből vett állításokat megcáfolja, mivel jól tudja, hogy a művészet nem az elmélet területén mozog. Talán a zene az életérzés legtisztább kifejezési eszköze, mivel leginkább mentes minden tárgyiságtól. Az a harmonikus életérzés, amit a metafizikus egy monista rendszerben akar kifejezésre juttatni, világosabban fejeződik ki a mozarti zenében. És amikor a metafizikus dualista-heroikus életérzését egy dualista rendszerben fejezi ki, ezt nem azért teszi-e talán, mert nem rendelkezik Beethoven tehetségével ahhoz, hogy ezt az életérzést adekvát közegben fejezze ki? A metafizikusok zeneileg tehetségtelen muzsikusok. Ehelyett erősen vonzódnak a teoretikus közegben végzett munkához, a fogalmak és gondolatok összekapcsolásához. De ezt a hajlandóságukat nem a tudomány területén váltják tettekre, másrészt pedig kifejezési igényüket nem a művészetben elégítik ki, összekeverik a két dolgot, és olyan produkcióval állnak elő, amely semmi a megismerés, és elégtelen az életérzés vonatkozásában. Véleményünket, amely szerint a metafizika pótművészet – és annak is elégtelen –, az a tény is megerősíteni látszik, hogy a művészi adottságokkal leginkább rendelkező metafizikus, ti. Nietzsche, majdnem teljesen elkerülte a két terület összekeverésének hibáját. Írásainak nagy része túlnyomóan empirikus tartalmú; például meghatározott művészeti jelenségek történeti elemzésével, vagy a morál történeti-pszichológiai vizsgálatával foglalkozik. Abban a műben azonban, amelyben a legélesebben fejezi ki azt, amit mások a metafizikában vagy az etikában szoktak, nevezetesen a „Zarathustrában”, nem a félrevezető teoretikus formát választja, hanem nyíltan a művészi, a költői formát. (7. rész)” (Carnap: A metafizika kiküszöbölése a nyelv logikai elemzésén keresztül.)

„Hogyan jelent a tudás nemtudást? Azt látjuk, hogy isteni adomány folytán minden természetes dologban valami vágy lakik, hogy azon módon létezzék, amelynek feltételeit az illető dolog természete magában hordja. ...Ezért állítjuk, hogy az egészséges és szabad szellem az igazságot, amit csillapíthatatlan törekvéssel, mindent átkutatva elérni igyekszik, szerelmes ölelésben megragadja és megismeri; nem kételkedünk benne, hogy igaz az, aminek egyetlen egészséges szellem sem képes ellentmondani.

Mindenki, aki vizsgál valamit, egy előre ismertnek feltételezethez hasonlítva és ehhez való aránya szerint ítéli meg a bizonytalant. Tehát minden vizsgálódás összehasonlítás...Mégis a testi dolgokban a kapcsolatok pontosságát és az ismertnek az ismeretlenhez való tökéletesen megfelelő illeszkedése annyira meghaladja az emberi értelmet, hogy Szókratésznek úgy tűnt, semmit sem tud azon kívül, hogy nem tud; ugyanakkor a bölcs Salamon azt állítja, hogy minden dolog nehéz és beszéddel kifejezhetetlen.

Ha pedig ez így van (és ezt állítja a mélyen szántó Arisztotelész is az 'Első filozófiában': a természetben a legnyilvánvalóbb dolgok is akkora nehézséget jelentenek számunkra, mint a bagolynak, ha a napot akarja látni), akkor – mivel a törekvés nem hiába van bennünk – annak tudására vágyunk, hogy nem tudunk. Ha ezt teljesen el tudjuk érni, akkor elérjük a tudós tudatlanságot.”

(Nicolaus Cusanus: A tudós tudatlanság)